

THEMA 4

Vapes, Red Bull & de betuttelende overheid

Marktfalen, accijns en de rol van de staat

Werkboek — naam: _____ klas: _____

Les 4.1 — Waarom bemoeit de overheid zich met jouw vape?

Leerdoel: Je legt uit wat een negatief extern effect is (herhaling thema 3). Je herkent een negatief extern effect in de context van vapes en energiedrank. Je legt uit wat marktfalen is en waarom de overheid kan ingrijpen als een product schade geeft aan anderen.

Theorie & uitleg

Eerst: hoe werkt een markt?

Op een **markt** komen kopers en verkopers samen. Samen bepalen ze de prijs. Willen veel mensen iets kopen, dan kan de prijs omhoog. Is er veel aanbod, dan zakt de prijs vaak.

Meestal werkt dat goed: er wordt gemaakt wat mensen willen hebben. Maar soms gaat het mis, bijvoorbeeld als niet alle kosten in de prijs zitten. Dan wordt er te veel (of te weinig) van iets gemaakt en gekocht. Economen noemen dat **marktfalen** : de vrije markt leidt dan niet vanzelf tot de beste uitkomst voor de samenleving als geheel. In thema 9 en 10 leer je meer over hoe een markt precies werkt.

Let op: marktfalen gaat over verspilling (er wordt te veel of te weinig gemaakt en gekocht), niet over de vraag of iets eerlijk is.

Op een schoolplein staat een groepje vrienden te vapen, wachtend op de bel. Verderop haalt iemand snel een blikje Red Bull uit de automaat vóór de toets wiskunde. Op het eerste gezicht simpele, persoonlijke keuzes: jij betaalt, jij consumeert, klaar. Toch bemoeit de overheid zich hier steeds nadrukkelijker mee: een **smaakjesverbod** op vapes, en een fors hogere prijs op suikerhoudende dranken. Waarom grijpt de staat in bij iets wat jij toch gewoon zélf betaalt?

Een deel van het antwoord ken je al uit thema 3: **externe effecten** . De prijs van een vape of een blikje energiedrank laat niet alle kosten zien. Een deel van de schade komt terecht bij mensen die het product niet eens kochten. Dan kan de overheid ingrijpen, zodat die kosten toch meetellen. Het andere deel van het antwoord: de overheid wil jongeren beschermen tegen verslaving. Daarover later in dit thema meer.

Definitie: extern effect

Een **extern effect** is een gevolg van productie of consumptie dat neerslaat bij iemand die niet bij die transactie betrokken was, en dat niet in de prijs is verrekend.

Er zijn **positieve externe effecten** (bijvoorbeeld: een gevaccineerd persoon beschermt ook anderen tegen een ziekte) en **negatieve externe effecten** (bijvoorbeeld: rook of damp die een ander moet inademen).

Herhaling: je kwam externe effecten al tegen in thema 3, bij de echte prijs van je kleding. Daar ging het om wie de kosten van een €4-trui uiteindelijk draagt; hier zie je hetzelfde principe terug bij vapes en energiedrank.

Negatieve externe effecten bij vapes en energiedrank

Bij een vape betaal jij de winkelprijs. Maar daarin zitten **niet** verrekend: de **damp** die anderen meeademen en het chemisch en elektronisch **afval** van weggegooide wegwerpvapes (batterijen, resten nicotinevloeistof). Dat zijn de duidelijkste voorbeelden van een negatief extern effect: de schade komt direct terecht bij mensen die zelf niets kochten.

Een bijzonder geval: zorgkosten. In Nederland betalen we zorg samen, via de **zorgpremie** en belastingen. Wordt iemand later ziek door vapen, dan betalen alle premiebetalers mee. Dat is alleen een extern effect omdat we de zorg samen verzekeren: zonder die gezamenlijke verzekering zou de gebruiker de rekening zelf betalen. Bij energiedrank met veel suiker geldt hetzelfde voor de zorgkosten van bijvoorbeeld overgewicht en diabetes type 2.

Let op: niet alles is een extern effect

De grootste schade van vapen of te veel energiedrank komt terecht bij de gebruiker zelf: een verslaving, slechter slapen, klachten aan longen of hart. Dat is geen extern effect, want de gebruiker is zelf de koper. Toch grijpt de overheid ook daar in, vooral bij jongeren. De reden: jongeren schatten de risico's vaak lager in dan ze zijn, en een verslaving maakt het moeilijk om later nog vrij te kiezen. De overheid beschermt mensen dan tegen keuzes die vooral henzelf schaden. In les 4.4 zie je dat precies dáár het debat over **betutteling** over gaat.

Hoe groot is het probleem écht?

Uit de Jongerenmonitor van het Trimbos-instituut blijkt dat in 2023 ongeveer **1 op de 5 jongeren** (21,7%) van 12 tot en met 25 jaar in het afgelopen jaar een vape gebruikte. Van de jongeren die elke maand vapen, rookt ruim twee op de drie (69,1%) ook elke maand een sigaret. Juist bij jongeren is dit extra relevant: hersenen zijn tot ver in de twintiger jaren nog in ontwikkeling, en een verslaving op jonge leeftijd heeft een langere periode om schade te doen.

Let op bij het vergelijken van cijfers: het Trimbos-instituut vraagt of jongeren in het afgelopen jaar een vape hebben gebruikt (ook één keer telt mee). Het CBS, in de tabel in les 4.4, vraagt of jongeren dagelijks of af en toe vapen, en gebruikt andere leeftijdsgroepen. Die percentages kun je dus niet zomaar met elkaar vergelijken.

En Red Bull? Energiedrank en de leeftijdsgrens

Bij energiedrank gaat het niet alleen om suiker, maar vooral om cafeïne: een blikje bevat ongeveer evenveel als een kop koffie. Voor jongeren kan dat slecht zijn voor slaap en concentratie. De frisdrankbelasting uit les 4.2 doet daar weinig aan: die is voor elk drankje even hoog, ook voor suikervrije energiedrank. Nederland heeft geen wettelijke leeftijdsgrens voor energiedrank; sommige supermarkten verkopen het uit zichzelf niet aan kinderen onder de 14. In Polen, Litouwen, Letland, Roemenië en Hongarije is verkoop aan jongeren onder de 18 wél verboden. Zo'n leeftijdsgrens is paternalisme (les 4.4): de overheid beschermt jongeren tegen een keuze die vooral henzelf raakt.

Overheidsfalen

Marktfalen is niet de enige mogelijke fout in dit verhaal: ook de overheid kan er naast zitten. Dit heet **overheidsfalen** : een ingreep die niet (goed) het beoogde doel bereikt, bijvoorbeeld doordat mensen de maatregel omzeilen (denk aan smaakjesvapes die illegaal via sociale media of uit het buitenland worden gekocht), of doordat een heffing vooral geld oplevert voor de schatkist zonder het gedrag echt te veranderen. Een goede overheidsmaatregel weegt dus niet alleen het marktfalen, maar ook het risico op overheidsfalen.

Extern effect of niet?

Gevolg van vapen	Wie heeft er last van?	Extern effect?
Damp die anderen inademen	mensen in de buurt	ja
Weggegooide wegwerpvapes (batterijen, nicotine)	het milieu, iedereen	ja
Zorgkosten bij ziekte later	alle premiebetalers	ja, omdat we de zorg samen betalen
Verslaving, slechter slapen	de gebruiker zelf	nee: de koper draagt het zelf

Doordenker: Wat als iedereen zijn eigen zorg betaalt?

Voor wie verder wil denken · geen toetsstof

Je leerde in deze les dat zorgkosten van vapen alleen een extern effect zijn omdat we de zorg in Nederland samen verzekeren. Stel nu dat er géén collectieve zorgverzekering zou zijn: iedereen betaalt zijn eigen zorgkosten volledig zelf.

1. Welke negatieve externe effecten van vapen blijven er in die situatie nog over? Noem er twee.
2. Wordt het economische argument "de overheid moet ingrijpen vanwege marktfalen" in die situatie sterker of zwakker? Leg uit.
3. Welk ander argument voor overheidsingrijpen bij jongeren blijft dan nog over? Leg uit waarom dat geen argument over externe effecten is.

Kernbegrippen

Marktfalen

De situatie waarin de vrije markt niet vanzelf tot de beste uitkomst voor de samenleving als geheel leidt, bijvoorbeeld doordat externe kosten of baten niet in de prijs zitten. Daardoor wordt er te veel (of te weinig) van een product gemaakt en gekocht. Let op: marktfalen gaat over verspilling, niet over de vraag of een uitkomst eerlijk is.

Extern effect (herhaling thema 3)

Een gevolg van productie of consumptie dat neerslaat bij iemand die niet bij de transactie betrokken was, en dat niet in de prijs is verrekend.

Negatief extern effect (herhaling thema 3)

Een nadelig gevolg voor anderen dan koper en verkoper dat niet in de prijs zit, zoals damp die anderen inademen of afval van weggegooide wegwerpvapes. Een bijzonder geval zijn zorgkosten: omdat we de zorg in Nederland samen verzekeren, betalen alle premiebetalers mee als iemand ziek wordt door vapen of veel suiker.

Positief extern effect (herhaling thema 3)

Een voordeel voor derden dat niet in de prijs van een product of dienst zit, zoals de bescherming die een gevaccineerd persoon aan anderen biedt.

Paternalisme

Overheidsbeleid dat mensen beschermt tegen keuzes die vooral henzelf schaden, zoals het smaakjesverbod dat jongeren moet beschermen tegen verslaving. Tegenstanders noemen dit betutteling.

Overheidsfalen

Een overheidsmaatregel die het beoogde doel niet (goed) bereikt, bijvoorbeeld doordat mensen de regel omzeilen.

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Leg uit wat een 'extern effect' is, in je eigen woorden.

2. Noem twee kosten van vapes die niet in de winkelprijs van een vape zitten.

3. Is een negatief extern effect hetzelfde als een persoonlijk risico dat je zelf neemt? Leg uit.

4. Wat is marktfalen?

5. Noem een voorbeeld van een negatief extern effect van energiedrank-gebruik onder jongeren.

Reactie van een winkelier

> “Door het smaakjesverbod kopen jongeren hun smaakjesvapes nu gewoon via sociale media of in het buitenland. Zo lost de overheid niets op, ze duwt het probleem gewoon ergens anders naartoe.”
>
> — Eigenaar van een buurtwinkel

6. Gebruik de bron. Is deze uitspraak een feit of een mening? Leg uit.

Zilver: Toepassing & Rekenen

7. Leg uit waarom de vrije markt bij vapes en energiedrank niet vanzelf tot de "juiste" prijs komt.

---

8. Waarom wil de overheid jongeren extra beschermen tegen vapen, ook als de schade vooral henzelf treft?

---

9. Geef een voorbeeld van een positief extern effect, als tegenhanger van de negatieve voorbeelden uit deze les.

---

10. Leg uit waarom de winkelprijs van een vape lager ligt dan de "echte" maatschappelijke prijs.

Reactie van een longarts

> “Zoete smaakjes lokken jongeren. Hoe moeilijker we het maken om aan smaakjesvapes te komen, hoe minder jongeren beginnen met vapen. Dat redt op termijn levens.”
>
> — Longarts in een interview

11. Vergelijk deze mening met die van de winkelier (vorige vraag). Beide gaan over hetzelfde smaakjesverbod. Leg uit waarom het belangrijk is om beide standpunten te kennen voordat je zelf een mening vormt.

Goud: Analyse & Evaluatie – de uitdaging

12. (Verdieping) Leg het verschil uit tussen 'marktfalen' en 'overheidsfalen'.

13. (Verdieping) Beoordeel: is het smaakjesverbod op vapes vooral een reactie op marktfalen, of speelt er ook iets anders mee? Onderbouw.

14. (Verdieping) Leg uit hoe een zwarte markt in smaakjesvapes een voorbeeld van overheidsfalen zou kunnen zijn.

15. Is het reëel om te verwachten dat één maatregel (zoals een verbod) een negatief extern effect helemaal oplost? Onderbouw met een economisch argument.

16. (Verdieping) Waarom kan overheidsingrijpen soms zelf ook tot problemen leiden (overheidsfalen)?

Les 4.2 — Accijns en verbruiksbelasting: de prijs als wapen tegen externe effecten

Leerdoel: Je legt het verschil uit tussen accijns en verbruiksbelasting. Je legt uit hoe zo'n belasting ervoor zorgt dat de schade voor anderen alsnog in de prijs meetelt. Je berekent het effect van een belasting op de prijs (zonder btw, tenzij de opgave de btw noemt). Je legt uit waarom een hogere prijs bij een verslavend product minder effect heeft dan bij een product met alternatieven.

Theorie & uitleg

Als de winkelprijs van een product niet alle kosten voor de samenleving dekt (les 4.1), kan de overheid de prijs verhogen met een extra belasting op dat ene product. In Nederland zijn daar twee soorten van.

Definitie: accijns en verbruiksbelasting

Accijns is een extra belasting op een paar specifieke producten: **tabak, alcohol en brandstof** . De accijns komt bovenop de btw. Producenten en importeurs dragen de accijns af aan de overheid, maar berekenen die (meestal grotendeels) door in de prijs die jij betaalt.

Op frisdrank en energiedrank zit geen accijns, maar **verbruiksbelasting** (voluit: verbruiksbelasting op alcoholvrije dranken). Die werkt op dezelfde manier: een vast bedrag per liter, bovenop de prijs.

Het doel van beide is vaak niet (alleen) geld ophalen, maar gedrag beïnvloeden: door een product duurder te maken, daalt de gevraagde hoeveelheid.

En vapes dan?

Op vapes en e-liquids zit in Nederland (nog) **geen accijns** . Het kabinet wil dat er een accijns op e-sigaretten komt in de hele EU, met eventueel een eigen Nederlandse heffing als dat niet lukt. Tot die tijd probeert de overheid vapen vooral met regels te beperken: het smaakjesverbod, een verbod op online verkoop (sinds juli 2023) en een verbod op verkoop in supermarkten (sinds juli 2024).

Waarom werkt een belasting tegen externe effecten?

Met een accijns of verbruiksbelasting wordt de schade voor anderen (een negatief extern effect) alsnog in de prijs verwerkt. De prijs komt dan dichter bij de **maatschappelijke kosten** uit thema 3: de productiekosten plus de kosten voor anderen, zoals de zorgkosten die we samen betalen. Een hogere prijs zorgt er vaak voor dat mensen minder van het product kopen.

Actueel: de belasting op frisdrank en een mogelijke suikertaks

Sinds 1 januari 2024 is de verbruiksbelasting op alcoholvrije dranken fors hoger: het tarief ging van ongeveer 9 cent naar ruim 26 cent per liter (van €8,83 naar €26,13 per 100 liter). Op een blikje energiedrank van 0,25 liter is dat ongeveer 6,5 cent. Mineraalwater is sinds 2024 helemaal vrijgesteld.

Het tarief is voor élke frisdrank hetzelfde, met of zonder suiker: een blikje suikervrije energiedrank betaalt evenveel als een blikje met suiker. Officieel is het dus géén suikertaks. Het kabinet werkt wel aan een belasting die naar het suikergehalte kijkt (en aan een suikerbelasting op eten), maar die is bij het maken van deze les nog niet ingevoerd.

Rekenafspraak over de btw

Bij	Zo reken je	Voorbeeld
Accijns en verbruiksbelasting (thema 4)	Zonder btw, tenzij de opgave de btw noemt.	€1,10 + €0,065 = €1,165
Importheffing (thema 3, les 3.5)	Mét btw: eerst heffing bij de waarde optellen, dan 21% btw over dat totaal.	(€20 + €3) × 1,21 = €27,83

Waarom het verschil? Bij de importheffing staat de btw in de regel zelf; bij accijns laten we hem weg om het rekenen overzichtelijk te houden (in het echt betaal je ook daarover btw).

Werkt een hogere prijs altijd?

Hoe sterk een belasting werkt, hangt af van hoe gevoelig kopers zijn voor een hogere prijs. Bij een **verslavend product** (zoals sigaretten) reageren kopers weinig op de prijs: gebruikers blijven het kopen, ook als het duurder wordt. Bij een product met makkelijke alternatieven (zoals frisdrank: je kunt ook water drinken) reageren kopers veel sterker: bij een hogere prijs kiezen ze eerder iets anders.

Maar let op: **jongeren** reageren sterker op de prijs dan volwassenen. Ze hebben minder geld en zijn vaak nog niet (zwaar) verslaafd. Een hogere prijs is daarom juist een van de maatregelen die goed werkt om te voorkomen dat jongeren beginnen met roken.

Internaliseren van externe effecten

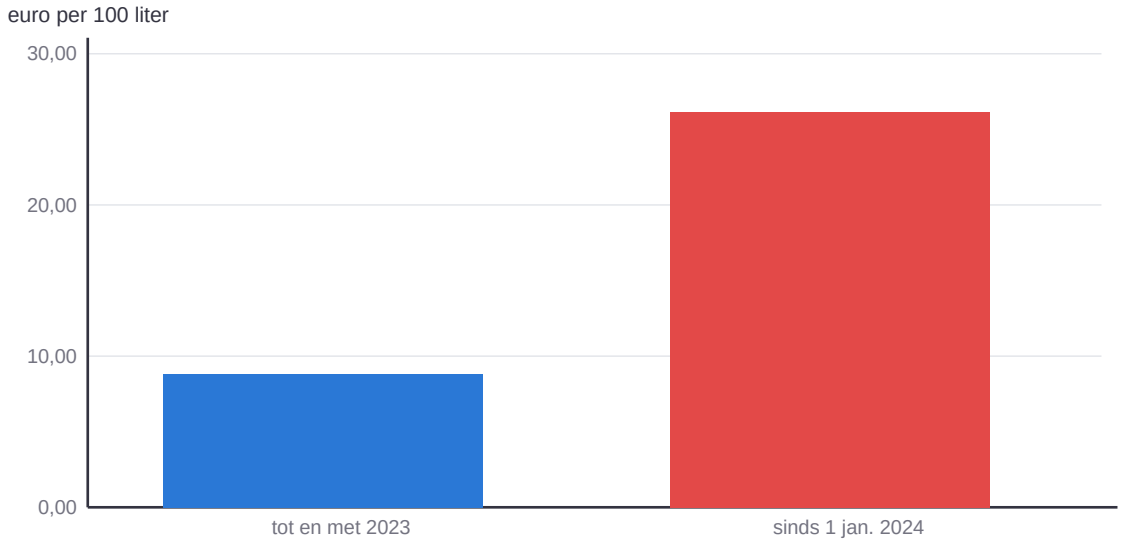
Het alsnog in de prijs verwerken van de schade voor anderen (zie hierboven: "Waarom werkt een belasting tegen externe effecten?") noemen economen **internaliseren** : een extern effect wordt alsnog "naar binnen" gehaald, in de prijs die de gebruiker betaalt.

De prijselasticiteit van de vraag (verrijking, geen toetsstof)

Economen drukken deze gevoeligheid uit in de **prijselasticiteit van de vraag** : het percentage waarmee de gevraagde hoeveelheid verandert, gedeeld door het percentage waarmee de prijs verandert. Is die uitkomst (zonder min-teken) kleiner dan 1, dan is de vraag inelastisch; is hij groter dan 1, dan is de vraag elastisch.

Voorbeeld: de prijs stijgt met 20%, en de gevraagde hoeveelheid daalt met 8%. Prijselasticiteit = -8% ÷ 20% = -0,4. Omdat 0,4 kleiner is dan 1, is de vraag hier inelastisch.

Verbruiksbelasting op frisdrank, per 100 liter

Op een blikje van 0,25 liter is dat nu ongeveer 6,5 cent. Mineraalwater is sinds 2024 vrijgesteld.

Bron: Belastingdienst (tarieven zoals genoemd in de les)

Doordenker: Levert een hogere accijns meer of minder op?

Voor wie verder wil denken · geen toetsstof

Een pakje sigaretten kost €10,-. Daarvan is €6,- accijns (btw laten we buiten beschouwing). Er worden per jaar 100 miljoen pakjes verkocht. De overheid verhoogt de accijns naar €7,- per pakje en de verkopers berekenen dat volledig door. Deze opdracht bouwt voort op de verdieping over de prijselasticiteit. De getallen zijn verzonnen en afgerond.

1. Met hoeveel procent stijgt de prijs van een pakje?
2. De prijselasticiteit van de vraag is -0,4. Met hoeveel procent daalt de verkoop, en hoeveel pakjes worden er nog verkocht?
3. Bereken de accijnsopbrengst vóór en na de verhoging. Stijgt of daalt de opbrengst, en met hoeveel?
4. Doe hetzelfde als de prijselasticiteit -1,5 zou zijn. Leg uit waarom de uitkomst nu anders is.

Kernbegrippen

Accijns

Een extra belasting op een paar specifieke producten (in Nederland: tabak, alcohol en brandstof), bovenop de btw, vaak om gedrag te beïnvloeden. Op vapes zit (nog) geen accijns.

Internaliseren van externe effecten

Het alsnog meenemen van een extern effect in de prijs die de gebruiker betaalt, bijvoorbeeld via een accijns.

Verbruiksbelasting (op alcoholvrije dranken)

De Nederlandse extra belasting op frisdrank, energiedrank en sap: sinds 2024 €26,13 per 100 liter, voor dranken met en zonder suiker. Mineraalwater is vrijgesteld.

Prijselasticiteit van de vraag (Doordenker)

Een maat voor hoe gevoelig de gevraagde hoeveelheid van een product is voor een prijsverandering: % verandering hoeveelheid ÷ % verandering prijs. Verrijking: geen toetsstof in leerjaar 2.

Elastische vraag

Een vraag die sterk verandert bij een prijsstijging: de gevraagde hoeveelheid verandert procentueel meer dan de prijs (prijselasticiteit zonder min-teken groter dan 1). Vaak bij producten met makkelijke alternatieven.

Inelastische vraag

Een vraag die weinig verandert bij een prijsstijging, vaak bij verslavende of noodzakelijke producten. Jongeren reageren meestal sterker op de prijs dan volwassenen.

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat is een accijns, en op welke producten wordt accijns geheven?

2. Met hoeveel is de verbruiksbelasting op frisdrank en energiedrank sinds 1 januari 2024 ongeveer gestegen?

3. Waarom heft de overheid accijns op bepaalde producten?

4. Wat betekent het dat een producent de accijns "doorberekent" aan de consument?

Zilver: Toepassing & Rekenen

5. (Verdieping) Leg uit wat 'internaliseren van een extern effect' betekent.

6. Waarom betaalt uiteindelijk vooral de consument de accijns, terwijl de producent die afdraagt?

7. Leg uit waarom de Nederlandse verbruiksbelasting op frisdrank officieel geen "suikertaks" wordt genoemd.

8. Geef een reden waarom een overheid ondanks alle goede bedoelingen ook belastinginkomsten als motief kan hebben bij een accijnsverhoging.

9. Leg uit waarom de accijns op een verslavend product hoger moet zijn dan bij een niet-verslavend product om hetzelfde effect te bereiken.

10. Wat is het verschil tussen een vast tarief per liter (zoals de huidige verbruiksbelasting) en een getrapte heffing (een echte suikertaks)?

Goud: Analyse & Evaluatie – de uitdaging

11. (Verdieping) Wat is een 'inelastische vraag', en waarom is dit relevant voor accijnsbeleid op verslavende producten?

12. Beoordeel: is een even hoge verbruiksbelasting op alle frisdranken (ongeacht suikergehalte) economisch gezien de beste manier om suikergebruik te verminderen?

13. Leg uit hoe een te lage accijns op een verslavend product tot voortdurend marktfalen kan blijven leiden.

14. Vergelijk accijns met een verbod (zoals het smaakjesverbod): welk voordeel heeft accijns ten opzichte van een verbod?

Rekenopdrachten

1. Een blikje energiedrank kost €1,10 zonder verbruiksbelasting. De belasting is €0,26 per liter, op een blikje van 0,25 liter. Wat is de nieuwe prijs (btw laten we buiten beschouwing)?

Antwoord (€): _____

2. Een fles wijn kost €5,- zonder accijns. Er komt €1,- accijns bij. Met hoeveel procent stijgt de prijs (zonder btw)?

Antwoord (%): _____

3. Een pakje sigaretten kost €8,- en wordt door een accijnsverhoging €10,-. Met hoeveel procent is de prijs gestegen?

Antwoord (%): _____

4. De verbruiksbelasting op frisdrank ging in 2024 van €0,09 naar €0,26 per liter. Met hoeveel procent is dit gestegen (afgerond op hele procenten)?

Antwoord (%): _____

5. Een fles frisdrank van 1,5 liter krijgt €0,26 per liter aan verbruiksbelasting. Hoeveel belasting zit er op de hele fles?

Antwoord (€): _____

6. Een fles sterke drank kost €10,- zonder accijns. De accijns verhoogt de prijs met 60%. Wat is de nieuwe prijs (zonder btw)?

Antwoord (€): _____

7. Een frisdrankfabrikant verkoopt 2.000 blikjes energiedrank van 0,25 liter per maand. Bij €0,065 verbruiksbelasting per blikje, hoeveel belasting draagt de fabrikant in totaal per maand af?

Antwoord (€): _____

8. Een pakje shag kost na een accijnsverhoging van 30% €9,10 (zonder btw). Wat was de prijs vóór de verhoging?

Antwoord (€): _____

9. (Verrijking, geen toetsstof) Bij een prijsstijging van 20% daalt de gevraagde hoeveelheid met 8%. Wat is de prijselasticiteit van de vraag (als negatief getal)?

Antwoord: _____

10. Een blikje van €1,10 wordt door de belasting €1,165. Met hoeveel procent stijgt de prijs (1 decimaal)?

Antwoord (%): _____

31. Een blikje energiedrank kost in de winkel €1,50, inclusief verbruiksbelasting (€0,065 per blikje) en 21% btw over (prijs + verbruiksbelasting). Wat is de prijs zonder verbruiksbelasting en zonder btw (afgerond op 2 decimalen)?

Antwoord (€): _____

32. Een fles wijn kost €7,26 inclusief 21% btw. Daarin zit €0,88 accijns (verzonnen, afgeronde getallen). Hoeveel procent van de prijs zonder btw is accijns (afgerond op 1 decimaal)?

Antwoord (%): _____

Les 4.3 — Subsidies: belonen in plaats van straffen

Leerdoel: Je legt uit hoe subsidies gezond gedrag stimuleren. Je vergelijkt subsidies met accijns als instrument van de overheid. Je legt uit wat de rijksbegroting is: de inkomsten en uitgaven van de overheid.

Theorie & uitleg

Accijns (les 4.2) werkt met een stok: ongezond gedrag duurder maken. Maar de overheid heeft ook een wortel: het gedrag dat ze juist wíl stimuleren, goedkoper of makkelijker maken. Vaak gebeurt dat met een **subsidie** . Denk aan het Jeugdfonds Sport & Cultuur, dat de contributie van de sportclub betaalt, of een subsidie op een warmtepomp.

Definitie: subsidie

Een **subsidie** is een geldbedrag dat de overheid geeft aan bedrijven, instellingen of burgers om bepaald gedrag of bepaalde producten te stimuleren. Een subsidie verlaagt de prijs die de gebruiker betaalt, of maakt iets helemaal gratis.

Definitie: positief extern effect

Subsidies passen vaak bij een **positief extern effect** (herhaling thema 3): een voordeel voor anderen dat niet in de prijs zit. Als jij vaker fietst in plaats van met de auto te gaan, profiteer jij daarvan zelf (je wordt fitter), maar ook anderen: minder drukte en minder uitstoot op de weg. En omdat we de zorg samen verzekeren, drukt een gezondere leefstijl ook de zorgkosten die alle premiebetalers delen. Zonder subsidie kijkt iedereen alleen naar zijn eigen voordeel, en wordt er dus minder voor het gezonde alternatief gekozen dan goed is voor de samenleving.

Burgerschap — Je mag meedoen

Een subsidie zorgt er soms voor dat iemand ergens wél aan mee kan doen: sporten bij een club, op muziekles of zwemles, meedoen ook als je thuis weinig geld hebt. Zo blijft meedoen niet afhankelijk van hoeveel je ouders verdienen.

Verdieping: belastingvrij water naast belasting op frisdrank

Naast de verhoogde verbruiksbelasting op frisdrank (les 4.2) koos de overheid ook voor een soort "wortel": sinds 1 januari 2024 is **mineraalwater volledig vrijgesteld** van deze verbruiksbelasting. Strikt genomen is dat geen subsidie (de overheid geeft geen geld, ze heft alleen geen belasting), maar het werkt wel vergelijkbaar: water wordt relatief goedkoper vergeleken met frisdrank en energiedrank. Een combinatie van stok én wortel.

Definitie: waar komt het belastinggeld eigenlijk terecht?

Je zag in les 4.2 dat de overheid geld ophaalt via accijns en andere belastingen, en in deze les dat ze geld uitgeeft via subsidies. Dat gebeurt niet zomaar: elk jaar maakt de overheid een **begroting** (rijksbegroting): een overzicht, goedgekeurd door het parlement (eerst de Tweede Kamer, daarna de Eerste Kamer), van alle verwachte inkomsten (vooral belastingen zoals accijns, btw en loonbelasting) en alle geplande uitgaven (zoals zorg, onderwijs, subsidies en uitkeringen) voor het komende jaar.

Een hogere accijns op tabak of belasting op frisdrank levert de overheid dus niet alleen "gedragsverandering" op, maar ook geld. Dat geld is niet vooraf voor één doel bestemd: het gaat naar

de algemene begroting, en het parlement beslist elk jaar mee waar het naartoe gaat, bijvoorbeeld naar zorg, onderwijs of subsidies zoals in deze les.

Begrotingstekort, begrotingsoverschot en staatsschuld

Geeft de overheid in een jaar meer uit dan er binnenkomt, dan ontstaat een **begrotingstekort** , en moet zij daarvoor lenen. Al die leningen bij elkaar vormen de **staatsschuld** : het totale bedrag dat de overheid nog moet terugbetalen. Geeft de overheid juist minder uit dan er binnenkomt, dan is er een **begrotingsoverschot** , en kan de staatsschuld dalen. In leerjaar 3 kom je hier uitgebreider op terug.

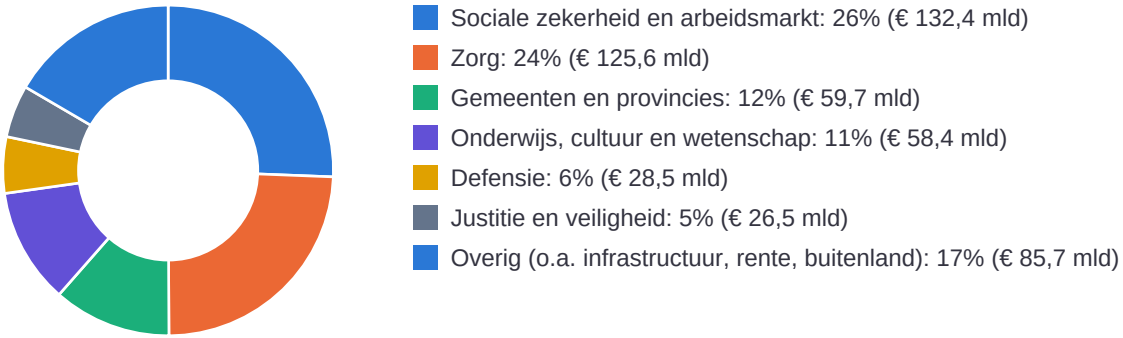
Wie betaalt de subsidie eigenlijk?

Subsidiegeld komt niet uit het niets: het wordt betaald uit belastinginkomsten. In Nederland gaan alle belastingen (btw, loonbelasting, accijns op tabak, belasting op frisdrank) op één grote hoop: de rijksbegroting (zie hierboven). De opbrengst van de belasting op frisdrank is dus niet automatisch bestemd voor gezonde subsidies. Sommige mensen willen dat wel: ze willen de opbrengst **oormerken** , oftewel vastleggen dat het geld naar een bepaald doel gaat. Een kritische vraag: zou dat eerlijker zijn? En is het eerlijk dat een vaste belasting per liter mensen met weinig geld relatief harder raakt?

Stok en wortel: accijns en subsidie vergeleken

	Accijns / verbruiksbelasting (stok)	Subsidie (wortel)
Wat doet de overheid?	maakt ongewenst gedrag duurder	maakt gewenst gedrag goedkoper
Past bij	een negatief extern effect	een positief extern effect
Geld	levert de overheid geld op	kost de overheid geld
Voorbeeld	accijns op tabak, belasting op frisdrank	Jeugdfonds Sport & Cultuur, subsidie op een warmtepomp

Waar gaat het belastinggeld naartoe? Uitgaven van het Rijk in 2027

Bron: Rijksoverheid, Miljoenennota 2027 (Prinsjesdag 2026)

Doordenker: Hoeveel kost één extra warmtepomp?

Voor wie verder wil denken · geen toetsstof

Een gemeente geeft €1.000,- subsidie per warmtepomp. Er komen 500 aanvragen binnen. Uit onderzoek blijkt dat 300 van deze 500 huishoudens de warmtepomp óók zonder subsidie hadden

gekocht. Economen noemen dit het meeneemeffect: mensen krijgen subsidie voor iets wat ze toch al van plan waren. De getallen zijn verzonnen.

1. Hoeveel kost de subsidieregeling de gemeente in totaal?
2. Hoeveel warmtepompen zijn er door de subsidie extra gekocht? Bereken de kosten per extra warmtepomp.
3. Bedenk twee manieren waarop de gemeente het meeneemeffect kan verkleinen, en noem bij één van de twee een nadeel.

Kernbegrippen

Subsidie

Een geldbedrag dat de overheid geeft aan bedrijven, instellingen of burgers om bepaald gedrag of bepaalde producten te stimuleren.

Oormerken (Doordenker)

Vastleggen dat de opbrengst van een belasting naar één bepaald doel gaat. In Nederland gebeurt dat meestal niet: belastingen gaan naar de algemene rijksbegroting.

Begroting (rijksbegroting)

Het jaarlijkse, door het parlement (Tweede en Eerste Kamer) goedgekeurde overzicht van de verwachte inkomsten (belastingen) en geplande uitgaven van de overheid.

Begrotingstekort en begrotingsoverschot

Een begrotingstekort ontstaat als de overheid in een jaar meer uitgeeft dan er binnenkomt; een begrotingsoverschot als er juist meer binnenkomt dan wordt uitgegeven.

Staatsschuld

Het totale bedrag dat de overheid heeft geleend (onder andere om begrotingstekorten te dekken) en nog moet terugbetalen.

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat is een subsidie?

2. Noem één voorbeeld van een subsidie uit deze les.

3. Leg uit wat een 'positief extern effect' is.

4. Wat is het effect van een subsidie op de prijs voor de gebruiker?

5. Noem een voorbeeld van een positief extern effect van sporten.

Zilver: Toepassing & Rekenen

6. Leg uit waarom de overheid bij een positief extern effect juist wil stimuleren in plaats van straffen.

7. Waarom is de vrijstelling van verbruiksbelasting op mineraalwater een voorbeeld van "wortel" naast de "stok" van hogere frisdrankbelasting?

8. Waar komt het geld voor subsidies meestal vandaan?

9. Geef een risico van een subsidieregeling die niet goed gericht is.

10. Leg uit waarom een subsidie op sportcontributie de deelname aan sport kan verhogen.

11. Waarom kan het combineren van subsidie en accijns een sterker effect hebben dan het gebruik van maar één instrument?

12. De overheid krijgt geld binnen via accijns en verbruiksbelasting. Noem één uitgave uit de begroting die met belastinggeld wordt betaald, en leg uit wie de begroting moet goedkeuren.

Goud: Analyse & Evaluatie – de uitdaging

13. Sommige mensen vinden dat de opbrengst van de accijns op tabak en de belasting op frisdrank helemaal naar gezondheid (bijv. sportsubsidies) moet gaan. Beoordeel dit voorstel.

14. Leg uit waarom subsidie en accijns vaak samen worden ingezet, in plaats van maar één van de twee.

15. Bedenk een situatie waarin een subsidie averechts kan werken (het tegenovergestelde effect heeft van wat bedoeld was).

Rekenopdrachten

1. Een sportcontributie kost €120,- per jaar. Het Jeugdfonds vergoedt 100%. Hoeveel betaal je zelf?

Antwoord (€): _____

2. Een fietsabonnement kost normaal €15,- per maand. Met gemeentelijke subsidie krijg je 40% korting. Wat betaal je per maand?

Antwoord (€): _____

3. Een gemeente betaalt €0,60 subsidie per zwemles voor kinderen zonder zwemdiploma. In een zwembad krijgen 25 kinderen 2 keer per week les. Hoeveel subsidie kost dit per week?

Antwoord (€): _____

4. Op een liter mineraalwater zat tot 2024 ongeveer €0,09 verbruiksbelasting; sinds 2024 is dat €0,-. Met hoeveel procent daalde de belasting?

Antwoord (%): _____

5. Een gemeente geeft jongeren 75% korting op een sportabonnement van €200,- per jaar. Wat betaal je zelf?

Antwoord (€): _____

6. Stel: een warmtepomp kost €9.000,- zonder subsidie en €3.600,- met subsidie. Hoeveel procent van de prijs betaalt de overheid?

Antwoord (%): _____

7. Een gemeente subsidieert 500 fietsen met €150,- per fiets. Wat is het totale subsidiebedrag?

Antwoord (€): _____

8. Een sportabonnement kost €25,- per maand. Met subsidie betaal je nog €10,-. Hoeveel procent van de kosten wordt gesubsidieerd?

Antwoord (%): _____

9. Een gemeente geeft een sportclub €0,40 subsidie per jeugdlid per week. De club heeft 300 jeugdleden. Hoeveel subsidie krijgt de club per week?

Antwoord (€): _____

10. Een gezin bespaart €45,- per maand dankzij subsidie op sport en fruit samen. Hoeveel is dat op jaarbasis?

Antwoord (€): _____

31. Een warmtepomp kost €9.000,-. De subsidie is 30% van de prijs, maar maximaal €2.500,-. Hoeveel betaal je zelf?

Antwoord (€): _____

32. Een gemeente heeft €12.000,- per jaar voor sportsubsidie. Elk jeugdlid krijgt €0,40 per week, 40 weken per jaar. Hoeveel jeugdleden kan de gemeente maximaal subsidiëren?

Antwoord: _____

33. Door een subsidie daalt de contributie van een sportclub van €200,- naar €120,- per jaar. Daardoor stijgt het aantal jeugdleden van 250 naar 300. Hoeveel kost de subsidie de gemeente per jaar in totaal?

Antwoord (€): _____

Les 4.4 — Betutteling of bescherming? Het grote overheidsdebat

Leerdoel: Je legt het verschil uit tussen ingrijpen vanwege schade voor anderen (een extern effect) en het beschermen van mensen tegen zichzelf (betutteling of bescherming). Je interpreteert data over overheidsingrijpen kritisch (samenhang is geen oorzaak). Je onderbouwt een standpunt in een debat over de rol van de staat.

Theorie & uitleg

Definitie: betutteling

Betutteling is het verwijt dat de overheid zich te veel bemoeit met persoonlijke keuzes van burgers, ook als die keuzes vooral henzelf raken. Het smaakjesverbod op vapes en de hogere belasting op frisdrank roepen dit verwijt op: wie zelf wil vapen of frisdrank drinken, mag dat toch gewoon zelf weten?

Voorstanders noemen zo'n regel **bescherming** : de overheid beschermt mensen, vooral jongeren, tegen een keuze die henzelf schaadt. Dat is iets anders dan ingrijpen bij een **extern effect** (les 4.1): dan beschermt de overheid anderen , bijvoorbeeld tegen meeroken of tegen zorgkosten die we samen betalen. De vraag waar precies de grens ligt tussen "bemoeizucht" en "bescherming" staat centraal in het debat van deze les.

Burgerschap — Je mag jezelf zijn

Hoe je met je eigen lichaam en gezondheid omgaat, is voor een groot deel jouw eigen zaak. Tegelijk raakt die keuze soms ook anderen, bijvoorbeeld via de zorgkosten die we samen betalen. Precies dat spanningsveld maakt dit zo'n mooi debat.

Bescherming of betutteling?

Het smaakjesverbod is vooral bedoeld om **jongeren tegen zichzelf te beschermen** : zoete smaken maken vapen aantrekkelijk, en jongeren schatten het risico op verslaving vaak te laag in. De overheid gedraagt zich dan een beetje als een ouder. Wie dat goed vindt, spreekt van **bescherming** ; wie het daar niet mee eens is, noemt het **betutteling** . (Economen gebruiken hiervoor ook het woord paternalisme, van het Latijnse pater : vader.)

Het debat gaat dus eigenlijk over twee vragen: (1) hoe groot is de schade voor anderen (externe effecten)? en (2) mag de overheid mensen tegen zichzelf beschermen, en geldt dat voor volwassenen net zo goed als voor minderjarigen?

Rechtsstaat: ook de overheid moet zich aan de regels houden

Een tabaksfabrikant stapte naar de rechter: volgens het bedrijf mocht de Staat het smaakjesverbod niet invoeren. Op 6 november 2024 oordeelde de rechtbank Den Haag dat het verbod wél mocht. Het verbod beperkt de vrije handel binnen de EU, maar volgens de rechter is dat gerechtvaardigd om de gezondheid van jongeren te beschermen: de maatregel is geschikt, noodzakelijk en niet zwaarder dan nodig. In een rechtsstaat kan een bedrijf of burger dus een besluit van de overheid laten toetsen door een onafhankelijke rechter.

De machtenscheiding: wie doet wat bij het smaakjesverbod?

In een democratische rechtsstaat is de macht verdeeld over drie delen, zodat niemand alle macht in handen heeft. Dat heet de machtenscheiding (of trias politica). Bij het smaakjesverbod zie je ze alle drie aan het werk:

- **Wetgevende macht** (regering en parlement): de regering en de Tweede en Eerste Kamer maakten samen de Tabaks- en rookwarenwet. Op basis van die wet stelde de regering de regels over smaakjes vast; sinds 1 januari 2024 mogen winkels alleen nog vapes met tabakssmaak verkopen.
- **Uitvoerende macht** (regering en ministeries): de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit (NVWA) controleert of winkels zich aan het verbod houden en kan een boete opleggen.
- **Rechterlijke macht** (onafhankelijke rechters): de rechtbank Den Haag toetste in 2024 of het verbod wel mocht, en oordeelde dat het was toegestaan.

Ook burgers hebben invloed: ze kiezen de Tweede Kamer, kunnen reageren op een wetsvoorstel (internetconsultatie), en kunnen hun Kamerleden mailen of een petitie aanbieden.

Bron:

CBS, Jaarrapport Landelijke Jeugdmonitor 2025 (Gezondheidsenquête/ Leefstijlmonitor). Het percentage jongeren dat zegt dagelijks of af en toe een e-sigaret te gebruiken. Volgens het CBS zette de stijging bij 12- tot 18-jarigen in 2024 niet statistisch significant door. Docent: controleer vóór gebruik of er nieuwere cijfers zijn.

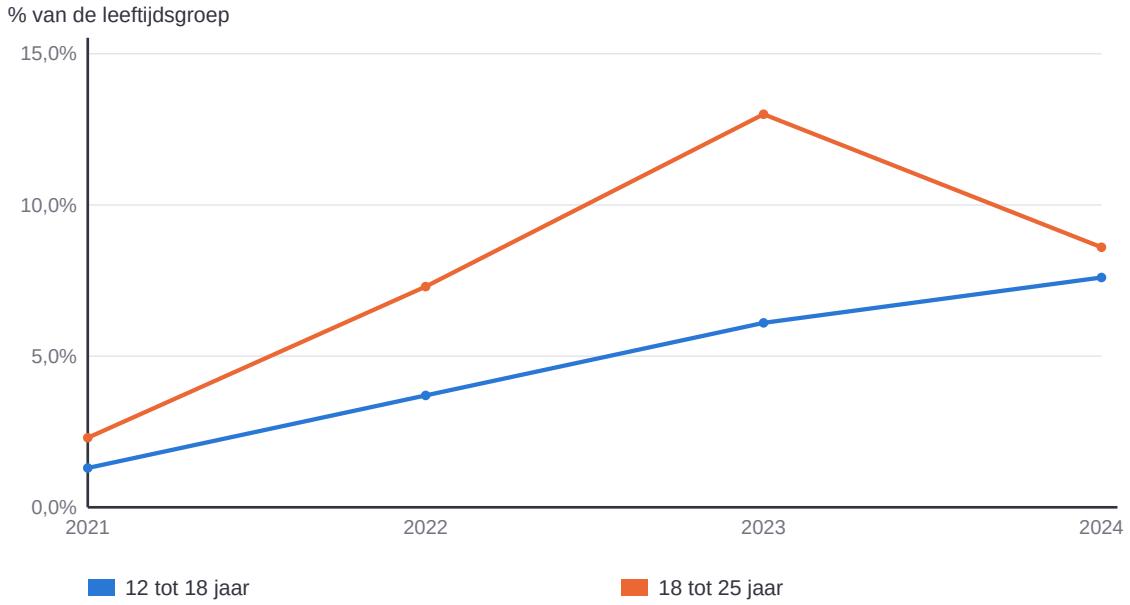
Vergelijk deze cijfers niet met het Trimbos-cijfer uit les 4.1 (21,7%): het Trimbos-instituut meet of jongeren

in het afgelopen jaar

een vape gebruikten, bij 12- tot en met 25-jarigen. Dat is een andere vraag en een andere groep.

Jaar	Vapet (12 tot 18 jaar)	Vapet (18 tot 25 jaar)	Maatregel in dat jaar
2021	1,3%	2,3%	
2022	3,7%	7,3%	
2023	6,1%	13,0%	Online verkoop van vapes verboden (juli)
2024	7,6%	8,6%	Smaakjesverbod geldt in alle winkels (januari); geen vapes meer in supermarkten (juli)

Jongeren die dagelijks of af en toe vapen (de CBS-tabel als grafiek)

Juli 2023: online verkoop verboden. 2024: smaakjesverbod in alle winkels en geen vapes meer in supermarkten. Daalt het daarna, dan bewijst dat nog niet dat de maatregel de oorzaak is: samenhang is geen oorzaak.

Bron: CBS, Jaarrapport Landelijke Jeugdmonitor 2025

Doordenker: Ontwerp een onderzoek dat wél iets zegt

Voor wie verder wil denken · geen toetsstof

Uit de CBS-tabel in deze les kun je niet concluderen of het smaakjesverbod werkt: er veranderden meerdere regels tegelijk, en de tabel meet alleen óf jongeren vapen, niet welke smaak.

1. Ontwerp een onderzoek dat beter kan laten zien of het smaakjesverbod het vapen onder jongeren vermindert. Noem minstens drie onderdelen: wat meet je, bij wie, en waarmee vergelijk je?
2. Leg uit waarom een vergelijkingsgroep zo belangrijk is om een oorzaak aan te tonen.

Kernbegrippen

Betutteling

Het verwijt dat de overheid zich te veel bemoeit met persoonlijke keuzes van burgers, ook als die keuzes vooral henzelf raken.

Rechtsstaat

Een land waarin ook de overheid zich aan de wet moet houden en burgers en bedrijven een besluit van de overheid kunnen laten toetsen door een onafhankelijke rechter, zoals bij het smaakjesverbod (2024).

Oefeningen & rekenopdrachten

Brons: Kennis & Begrip

1. Wat betekent 'betutteling' in de context van overheidsbeleid?

2. Hield het smaakjesverbod op vapes stand bij de rechter?

3. Noem één argument vóór en één argument tegen het smaakjesverbod.

4. Noem een instrument dat de overheid kan gebruiken om gedrag rond vapes en energiedrank te beïnvloeden.

5. Noem de drie machten van de machtenscheiding en geef bij elke macht aan wie dat bij het smaakjesverbod was.

Zilver: Toepassing & Rekenen

6. Leg uit waarom je uit de tabel in deze les niet zomaar kunt concluderen dat het smaakjesverbod werkt (of niet werkt).

7. Waarom is het onderscheid tussen minderjarigen en volwassenen relevant in het betuttelingsdebat?

8. Geef een economisch argument (dus niet alleen "het is slecht voor je") vóór overheidsingrijpen bij vapes en energiedrank.

9. Geef een economisch argument tégen (te veel) overheidsingrijpen.

10. Leg uit waarom een verbod niet altijd het gewenste effect heeft, ondanks goede bedoelingen.

11. Waarom is het belangrijk dat de rechter onafhankelijk is van de regering? Gebruik het voorbeeld van de tabaksfabrikant.

Goud: Analyse & Evaluatie – de uitdaging

12. Beoordeel of het smaakjesverbod, op basis van de cijfers in deze les, een geslaagde maatregel is. Onderbouw met minstens twee argumenten.

13. Leg uit hoe een combinatie van accijns, subsidie en verbod effectiever kan zijn dan één los instrument.

14. Formuleer je eigen, onderbouwde mening: waar ligt volgens jou de grens tussen bescherming en betutteling bij dit thema?

Reactie op een voorstel om vapes met smaakjes te verbieden

> “Volwassenen moeten zelf kunnen kiezen wat ze vapen. De overheid moet zich hier niet mee bemoeien — dit is gewoon betutteling.”
>
> — Eigenaar van een vapewinkel

15. Is de uitspraak van deze winkeleigenaar een feit of een mening? Leg uit.

Een tweede reactie op hetzelfde voorstel

> “Smaakjes maken vapes juist extra aantrekkelijk voor jongeren. Een verbod kan het aantal jonge gebruikers flink terugdringen.”
>
> — Kinderarts

16. Vergelijk deze reactie van de kinderarts met die van de winkeleigenaar (vorige vraag). Leg uit waarom het voor een goed onderbouwd standpunt over dit overheidsbeleid belangrijk is om beide meningen te kennen.

17. (Verdieping) Wat is een rechtsstaat? Gebruik het voorbeeld van het smaakjesverbod.

Extra rekenopdrachten

Niveau 2F

1. [2F] Een pakje shag kost €12,-. De accijns daarop is 65% van de prijs. Hoeveel euro accijns zit er ongeveer in?

Antwoord (€): _____

2. [2F] Een blikje energiedrank kost €1,20. Door de verbruiksbelasting komt er €0,07 bij. Hoeveel procent stijgt de prijs (afgerond op hele procenten)?

Antwoord (%): _____

3. [2F] Een schoolkantine verkoopt 150 flesjes water per week, met €0,20 korting per flesje dankzij subsidie. Hoeveel subsidie is dat totaal per week?

Antwoord (€): _____

4. [2F] In een (verzonnen) klas van 28 leerlingen heeft 25% weleens een vape geprobeerd. Hoeveel leerlingen zijn dat?

Antwoord: _____

5. [2F] Een fles sterke drank kost €4,50 zonder accijns. Met 80% accijns erbij, wat is de nieuwe prijs (zonder btw)?

Antwoord (€): _____

6. [2F] Een blikje frisdrank van 0,33 liter krijgt €0,26 per liter verbruiksbelasting. Hoeveel cent is dat op dit blikje?

Antwoord (cent): _____

7. [2F] Een fietssubsidie dekt 30% van een fiets van €500,-. Hoeveel euro subsidie is dat?

Antwoord (€): _____

8. [2F] Een pakje sigaretten kost €9,60 inclusief accijns. De accijns is €6,-. Hoeveel procent van de prijs is accijns?

Antwoord (%): _____

9. [2F] Een schoolkantine verkoopt 80 stuks fruit per dag, met €0,50 subsidie per stuk. Hoeveel subsidie is dat per schoolweek van 5 dagen?

Antwoord (€): _____

10. [2F] Een blikje energiedrank van 0,25 liter kost €1,10. Er komt €0,26 verbruiksbelasting per liter bij. Hoeveel cent belasting is dat per blikje?

Antwoord (cent): _____

Niveau 3F

1. [3F] Een pakje shag kost €5,- zonder accijns en btw. Door accijns wordt het 40% duurder. Een jaar later stijgt die nieuwe prijs nog eens met 10%. Wat is de uiteindelijke prijs?

Antwoord (€): _____

2. [3F] Product A stijgt in prijs van €4,- naar €6,-. Product B stijgt van €10,- naar €13,-. Welk product stijgt procentueel het hardst, en met hoeveel procent?

Antwoord (%): _____

3. [3F] De prijs van een pakje sigaretten van €12,- bestaat uit accijns, btw en overige kosten (inkoop en winst) in de verhouding 7 : 2 : 3. Hoeveel euro is accijns?

Antwoord (€): _____

4. [3F] Bij een prijsstijging van 25% daalt de vraag naar een verslavend product met 5%. Wat is de (afgeronde) prijselasticiteit van de vraag?

Antwoord: _____

5. [3F] Een subsidie verlaagt eerst de prijs met 20%, waarna de winkel de nieuwe (lagere) prijs weer met 20% verhoogt vanwege inflatie. De oorspronkelijke prijs was €30,-. Wat is de uiteindelijke prijs?

Antwoord (€): _____

6. [3F] Een fles sterke drank kost €10,- zonder accijns en btw. Er komt €6,50 accijns bij, en daarna 21% btw over het totaal (prijs + accijns). Wat is de uiteindelijke prijs?

Antwoord (€): _____

7. [3F] Volgens het CBS vapete in 2023 13,0% van de 18- tot 25-jarigen en in 2024 8,6%. Met hoeveel procent daalde het aandeel vapers (1 decimaal)?

Antwoord (%): _____

8. [3F] Stel: de zorgkosten door een ongezond product zijn €50 miljoen en stijgen twee jaar op rij met 12% per jaar (verzonnen getallen). Wat zijn de zorgkosten na 2 jaar (in miljoenen euro, afgerond op 1 decimaal)?

Antwoord (miljoen €): _____

Eindquiz

1. Welk voorbeeld is een negatief extern effect van vapen?

A. Een weggegooide wegwerpvape met batterij belandt in het zwerfafval

B. De gebruiker raakt zelf verslaafd en kan daardoor later moeilijk nog stoppen

C. De prijs van een vape is het afgelopen jaar gestegen

D. De gebruiker heeft minder geld over voor andere dingen

2. Waarom kan de overheid ingrijpen bij producten zoals vapes en energiedrank?

A. Jongeren mogen van de wet geen eigen geld aan producten uitgeven

B. De prijs laat niet alle kosten zien: een deel van de schade komt bij anderen terecht

C. De overheid bepaalt in Nederland de prijs van alle producten in de winkel

D. De overheid wil dat bedrijven minder winst maken op populaire producten voor jongeren

3. Waarom is het beschermen van jongeren tegen verslaving geen extern effect?

A. Jongeren betalen zelf nog geen belasting aan de overheid

B. De schade komt vooral terecht bij de winkel die de vape aan de jongere verkoopt

C. De schade komt vooral terecht bij de gebruiker zelf, niet bij anderen

D. Een verslaving kost de samenleving helemaal niets

4. Op welk product zit in Nederland géén accijns, maar verbruiksbelasting?

A. Sigaretten

B. Bier

C. Benzine

D. Frisdrank

5. Een blikje energiedrank van 0,25 liter kost €1,20 zonder belasting. De verbruiksbelasting is €0,26 per liter. Wat is de nieuwe prijs (zonder btw)?

A. €1,265

B. €1,226

C. €1,46

D. €1,20

6. Waarom werkt een hogere prijs bij sigaretten minder goed dan bij frisdrank?

A. Bij frisdrank mag de overheid de prijs hoger maken dan bij sigaretten

B. Rokers zijn vaak verslaafd en blijven kopen, bij frisdrank kies je makkelijk water

C. Sigaretten zijn al zo duur dat een nog hogere prijs bijna niemand meer opvalt of iets uitmaakt

D. Rokers kopen hun sigaretten meestal in het buitenland

7. Waarom krijgen jongeren de belasting op sigaretten extra goed mee?

A. Ze mogen sigaretten alleen kopen met een speciale korting voor jongeren

B. Ze betalen per pakje meer belasting dan volwassenen

C. Ze hebben minder geld en zijn vaak nog niet zwaar verslaafd

D. Ze roken gemiddeld veel meer dan volwassenen

8. Wat is het verschil tussen accijns en subsidie?

A. Er is geen verschil: allebei maken ze een product duurder

B. Accijns betaalt de consument, subsidie betaalt altijd het bedrijf

C. Accijns maakt gewenst gedrag goedkoper, subsidie maakt ongewenst gedrag duurder

D. Accijns maakt ongewenst gedrag duurder, subsidie maakt gewenst gedrag goedkoper

9. Bij welk soort extern effect past een subsidie het best?

A. Een positief extern effect, zoals fietsen naar school

B. Een negatief extern effect, zoals damp van een vape

C. Een productiekost, zoals het loon van een fabrieksarbeider

D. Een persoonlijk risico, zoals zelf verslaafd raken

10. Wat is de rijksbegroting?

A. Het totale bedrag dat de overheid nog moet terugbetalen

B. Een overzicht van alle verwachte inkomsten en uitgaven van de overheid

C. Een lijst met alle producten waarop de overheid accijns of andere belasting heft

D. Een overzicht van wat een gezin per maand mag uitgeven

11. Iemand zegt: 'Een smaakjesverbod is betutteling.' Wat bedoelt diegene?

A. De overheid doet te weinig om jongeren te beschermen tegen verslaving

B. De overheid moet eerst een subsidie geven voordat ze iets verbiedt

C. De overheid bemoeit zich te veel met keuzes die mensen zelf mogen maken

D. De overheid mag geen regels maken over wat er in winkels ligt

12. Welke situatie is een voorbeeld van marktfalen door een negatief extern effect?

A. Iemand vapet op een volle bushalte en de mensen om hem heen ademen de damp in

B. Een vape wordt duurder, omdat de fabrikant meer winst wil maken op elke verkoop

C. Een jongere raakt verslaafd aan vapen en krijgt later zelf last van zijn longen

D. Een supermarkt verkoopt uit zichzelf geen energiedrank meer aan kinderen onder de 14

13. Een fles frisdrank van 1,5 liter kost €1,20 zonder belastingen. Er komt €0,26 verbruiksbelasting per liter bij, en daarna 21% btw over (prijs + verbruiksbelasting). Wat betaal je (afgerond)?

A. €1,59

B. €1,77

C. €1,84

D. €1,92

14. Het aandeel 18- tot 25-jarigen dat vapet, daalde volgens het CBS van 13,0% (2023) naar 8,6% (2024). In die periode ging ook het smaakjesverbod in alle winkels in. Welke conclusie is juist?

A. Het smaakjesverbod heeft de daling veroorzaakt, want de daling kwam ná het verbod

B. De daling past bij een werkend verbod, maar kan ook door andere regels of trends komen

C. Het verbod werkt niet, want uit de cijfers blijkt dat jongeren nu in het buitenland kopen

D. Uit deze cijfers kun je niets afleiden, omdat 8,6% nog steeds veel te hoog is

15. Een gemeente wil dat meer jongeren water drinken in plaats van frisdrank, zonder frisdrank te verbieden. Welke combinatie is een voorbeeld van 'stok én wortel'?

A. Frisdrank verbieden in de schoolkantine en water ook duurder maken

B. Een subsidie op frisdrank en een extra belasting op flessen water

C. Een hogere belasting op frisdrank en gratis watertappunten op school

D. Alleen voorlichting geven, omdat jongeren niet op prijzen reageren

Antwoordmodel

Voor de docent: dit hoofdstuk bundelt alle antwoorden bij dit werkboek, zodat het ook als zelfstandige toets of voor zelfcontrole ingezet kan worden.

Eindquiz — antwoordsleutel

1. A
2. B
3. C
4. D
5. A
6. B
7. C
8. D
9. A
10. B
11. C
12. A
13. D
14. B
15. C

Rekenopdrachten — uitwerkingen

Les 4.2

1. Antwoord: € 1,17 — 0,26 × 0,25 = €0,065. 1,10 + 0,065 = €1,165 (afgerond €1,17).
2. Antwoord: 20% — 1 / 5 × 100% = 20%.
3. Antwoord: 25% — (10 - 8) / 8 × 100% = 25%.
4. Antwoord: 189% — (0,26 - 0,09) / 0,09 × 100% ~ 188,9%, afgerond 189%.
5. Antwoord: € 0,39 — 0,26 × 1,5 = €0,39.
6. Antwoord: € 16 — 10 × 1,60 = €16,-.
7. Antwoord: € 130 — 2000 × 0,065 = €130,-. (De fabrikant of importeur draagt de belasting af, niet de winkel.)
8. Antwoord: € 7 — 9,10 / 1,30 = €7,-.
9. Antwoord: -0,4 — Elasticiteit = %delta Q / %delta P = -8% / 20% = -0,4.
10. Antwoord: 5,9% — (1,165 - 1,10) / 1,10 × 100% = 0,065 / 1,10 × 100% ~ 5,9%. Reken met het precieze bedrag; met de afgeronde prijs €1,17 kom je op 6,4% uit.
31. Antwoord: € 1,17 — Eerst de btw eraf: 1,50 / 1,21 ~ €1,2397. Dan de verbruiksbelasting eraf: 1,2397 - 0,065 ~ €1,17. Let op de volgorde: omgekeerd rekenen doe je in de omgekeerde volgorde van de prijsopbouw.
32. Antwoord: 14,7% — Prijs zonder btw: 7,26 / 1,21 = €6,-. Aandeel accijns: 0,88 / 6 × 100% ~ 14,7%.

Les 4.3

1. Antwoord: € 0 — Volledig vergoed: je betaalt €0,-.

2. Antwoord: € 9 — 15 × 0,60 = €9,-.

3. Antwoord: € 30 — 0,60 × 25 × 2 = €30,- per week.

4. Antwoord: 100% — Van €0,09 naar €0,-: een daling van 100%.

5. Antwoord: € 50 — 200 × 0,25 = €50,- eigen bijdrage.

6. Antwoord: 60% — (9.000 - 3.600) / 9.000 × 100% = 60%.

7. Antwoord: € 75.000 — 500 × 150 = €75.000,-.

8. Antwoord: 60% — (25 - 10) / 25 × 100% = 60%.

9. Antwoord: € 120 — 0,40 × 300 = €120,- per week.

10. Antwoord: € 540 — 45 × 12 = €540,- per jaar.

31. Antwoord: € 6.500 — 30% van 9.000 = €2.700,-. Dat is meer dan het maximum, dus je krijgt €2.500,-. Zelf betalen: 9.000 - 2.500 = €6.500,-.

32. Antwoord: 750 — Per jeugdlid per jaar: 0,40 × 40 = €16,-. Aantal leden: 12.000 / 16 = 750.

33. Antwoord: € 24.000 — Subsidie per lid: 200 - 120 = €80,-. Na de subsidie zijn er 300 leden: 300 × 80 = €24.000,-. Let op: de gemeente betaalt ook voor de 250 leden die al lid waren (het meeneemeffect).

Extra rekenopdrachten

Niveau 2F

1. Antwoord: € 7,80 — 65% van 12 = €7,80.

2. Antwoord: 6% — 0,07 / 1,20 × 100% ~ 6%.

3. Antwoord: € 30 — 150 × 0,20 = €30,-.

4. Antwoord: 7 — 28 × 0,25 = 7 leerlingen.

5. Antwoord: € 8,10 — 4,50 × 1,80 = €8,10.

6. Antwoord: 8,58 cent — 0,26 × 0,33 = €0,0858 = 8,58 cent (afgerond 8,6 cent).

7. Antwoord: € 150 — 500 × 0,30 = €150,-.

8. Antwoord: 62,5% — 6 / 9,60 × 100% = 62,5% (afgerond 63%; 62 of 62,5 wordt ook goed gerekend).

9. Antwoord: € 200 — 80 × 0,50 × 5 = €200,-.

10. Antwoord: 6,5 cent — 0,25 × €0,26 = €0,065 = 6,5 cent.

Niveau 3F

1. Antwoord: € 7,70 — 5 × 1,40 = €7,-. Daarna 7 × 1,10 = €7,70.

2. Antwoord: 50% — A: (6-4)/4×100%=50%. B: (13-10)/10×100%=30%. Product A stijgt het hardst, met 50%.

3. Antwoord: € 7 — Totaal 7 + 2 + 3 = 12 delen; accijns is 7/12 × 12 = €7,-. (De verhouding is een oefenvoorbeeld; het klopt wel dat accijns het grootste deel van de prijs van sigaretten is.)

4. Antwoord: -0,2 — Elasticiteit = %delta Q / %delta P = -5% / 25% = -0,2.

5. Antwoord: € 28,80 — 30 × 0,80 × 1,20 = €28,80: nog steeds lager dan het origineel.

6. Antwoord: € 19,97 — 10 + 6,50 = €16,50. Daarover 21% btw: 16,50 × 1,21 = €19,965 ~ €19,97. Let op de volgorde: de btw wordt ook over de accijns berekend.

7. Antwoord: 33,8% — (13,0 - 8,6) / 13,0 × 100% ~ 33,8%. Let op: het aandeel daalde met 4,4 procentpunt, maar dat is een daling van 33,8 procent.

8. Antwoord: 62,7 miljoen € — 50 × $1{,}12^2$ ~ €62,7 miljoen.

Oefenbank — modelantwoorden

Les 4.1

1. Leg uit wat een 'extern effect' is, in je eigen woorden.

Een extern effect is een gevolg van iets wat je koopt of doet, dat neerslaat bij iemand anders dan de koper of verkoper zelf, en dat niet in de prijs zit.

2. Noem twee kosten van vapes die niet in de winkelprijs van een vape zitten.

Bijvoorbeeld: het deel van de zorgkosten dat via de zorgpremie door iedereen wordt betaald, damp die anderen inademen, en het chemisch/elektronisch afval van weggegooide wegwerpvapes.

3. Is een negatief extern effect hetzelfde als een persoonlijk risico dat je zelf neemt? Leg uit.

Nee. Een persoonlijk risico (zoals zelf verslaafd raken of zelf longklachten krijgen) raakt vooral jou. Een negatief extern effect raakt anderen die niets kochten, bijvoorbeeld via damp die zij inademen of via zorgkosten die alle premiebetalers meebetalen. Soms is het allebei.

4. Wat is marktfalen?

Marktfalen is wanneer de vrije markt niet vanzelf tot de beste uitkomst voor de samenleving komt, bijvoorbeeld doordat externe effecten niet in de prijs zitten.

5. Noem een voorbeeld van een negatief extern effect van energiedrank-gebruik onder jongeren.

Bijvoorbeeld: zorgkosten door overgewicht of hartklachten die via de zorgpremie door iedereen worden meebetaald, of blikjes die als zwerfafval op straat belanden. (Slecht slapen is vooral een persoonlijk risico, geen extern effect.)

6. Gebruik de bron. Is deze uitspraak een feit of een mening? Leg uit.

Het is een mening met een bewering erin. "Zo lost de overheid niets op" is een mening. "Jongeren kopen via sociale media of in het buitenland" is een bewering die je zou kunnen controleren met onderzoek; de winkelier onderbouwt het hier niet met cijfers. Let op: de winkelier heeft er ook belang bij, want hij mag zelf geen smaakjes meer verkopen.

7. Leg uit waarom de vrije markt bij vapes en energiedrank niet vanzelf tot de "juiste" prijs komt.

De vrije markt bepaalt de prijs normaal via vraag en aanbod, maar houdt geen rekening met kosten die bij derden terechtkomen (zoals damp die anderen inademen, afval van wegwerpvapes en zorgkosten die we samen betalen). Daardoor is de marktprijs lager dan de maatschappelijke kosten en wordt er meer gekocht dan goed is voor de samenleving: dit heet marktfalen.

8. Waarom wil de overheid jongeren extra beschermen tegen vapen, ook als de schade vooral henzelf treft?

Hersenen zijn tot ver in de twintiger jaren nog in ontwikkeling, jongeren schatten risico's vaak lager in, en een verslaving op jonge leeftijd maakt het later moeilijk om nog vrij te kiezen. Bescherming tegen keuzes die vooral jezelf schaden heet paternalisme.

9. Geef een voorbeeld van een positief extern effect, als tegenhanger van de negatieve voorbeelden uit deze les.

Bijvoorbeeld: iemand die fietst in plaats van de auto pakt, zorgt voor minder file en minder uitstoot, wat ook andere mensen ten goede komt.

10. Leg uit waarom de winkelprijs van een vape lager ligt dan de "echte" maatschappelijke prijs.

De winkelprijs houdt alleen rekening met productie- en verkoopkosten, niet met de externe kosten zoals toekomstige zorgkosten. Tel je die externe kosten erbij op, dan is de maatschappelijke prijs hoger dan de winkelprijs.

11. Vergelijk deze mening met die van de winkelier (vorige vraag). Beide gaan over hetzelfde smaakjesverbod. Leg uit waarom het belangrijk is om beide standpunten te kennen voordat je zelf

een mening vormt.

De winkelier en de longarts kijken vanuit een ander belang naar dezelfde maatregel: de winkelier ziet vooral de ontwijking (zwarte markt), de longarts vooral de gezondheidswinst. Als je maar één van de twee kent, krijg je een eenzijdig beeld — pas met beide kanten kun je een goed onderbouwde eigen mening vormen.

12. (Verdieping) Leg het verschil uit tussen 'marktfalen' en 'overheidsfalen'.

Marktfalen is wanneer de vrije markt niet vanzelf tot de beste uitkomst voor de samenleving leidt (bv. een te lage prijs door externe effecten). Overheidsfalen is wanneer een overheidsmaatregel het probleem niet goed oplost, bijvoorbeeld doordat mensen de regel omzeilen.

13. (Verdieping) Beoordeel: is het smaakjesverbod op vapes vooral een reactie op marktfalen, of speelt er ook iets anders mee? Onderbouw.

Er speelt meer mee dan marktfalen. Er zijn wel externe effecten (zorgkosten die we samen betalen, afval), maar het belangrijkste doel van het smaakjesverbod is jongeren beschermen: zoete smaken maken vapes aantrekkelijk voor jongeren, die de risico's van verslaving onderschatten. Beschermen tegen keuzes die vooral jezelf schaden heet paternalisme. Een sterk antwoord noemt beide redenen en zegt welke volgens jou zwaarder weegt.

14. (Verdieping) Leg uit hoe een zwarte markt in smaakjesvapes een voorbeeld van overheidsfalen zou kunnen zijn.

Als het verbod ervoor zorgt dat jongeren de producten alsnog kopen via illegale kanalen (sociale media, buitenland), wordt het beoogde doel (minder gebruik) niet bereikt en verdwijnt bovendien het overheidstoezicht op kwaliteit en leeftijdscontrole: de maatregel werkt dan averechts.

15. Is het reëel om te verwachten dat één maatregel (zoals een verbod) een negatief extern effect helemaal oplost? Onderbouw met een economisch argument.

Meestal niet: externe effecten worden zelden volledig weggenomen door één instrument. Vaak is een combinatie nodig (verbod + accijns + voorlichting + subsidie op alternatieven), omdat mensen op verschillende manieren op prikkels reageren en één maatregel makkelijk te omzeilen kan zijn.

16. (Verdieping) Waarom kan overheidsingrijpen soms zelf ook tot problemen leiden (overheidsfalen)?

Een maatregel kan onbedoelde effecten hebben, bijvoorbeeld als mensen de regel omzeilen (zoals een zwarte markt), waardoor het probleem niet wordt opgelost en er zelfs nieuwe problemen (zoals gebrek aan kwaliteitscontrole) ontstaan.

Les 4.2

1. Wat is een accijns, en op welke producten wordt accijns geheven?

Een accijns is een extra belasting op een specifiek product, bovenop de btw, vaak om gedrag te beïnvloeden. In Nederland zit accijns op tabak, alcohol en brandstof. (Op frisdrank zit verbruiksbelasting; op vapes zit nog geen accijns.)

2. Met hoeveel is de verbruiksbelasting op frisdrank en energiedrank sinds 1 januari 2024 ongeveer gestegen?

Van ongeveer 9 cent naar ruim 26 cent per liter: een verdrievoudiging (bijna 3 keer zo hoog).

3. Waarom heft de overheid accijns op bepaalde producten?

Om gedrag te beïnvloeden (mensen minder van een schadelijk product te laten kopen), om de externe kosten alsnog in de prijs te verwerken, en omdat het de overheid geld oplevert.

4. Wat betekent het dat een producent de accijns "doorberekent" aan de consument?

De producent verwerkt de extra kosten van de accijns in de verkoopprijs, zodat de consument de accijns uiteindelijk via een hogere prijs betaalt.

5. (Verdieping) Leg uit wat 'internaliseren van een extern effect' betekent.

Het betekent dat een kostenpost die eerst buiten de prijs viel (extern), via bijvoorbeeld een accijns alsnog in de prijs wordt meegenomen (naar "binnen" gehaald).

6. Waarom betaalt uiteindelijk vooral de consument de accijns, terwijl de producent die afdraagt?

Producenten berekenen de accijns meestal (deels) door in de verkoopprijs, waardoor de consument die uiteindelijk (deels) betaalt via een hogere prijs.

7. Leg uit waarom de Nederlandse verbruiksbelasting op frisdrank officieel geen "suikertaks" wordt genoemd.

Omdat het tarief voor alle suikerhoudende én ongezoete frisdranken hetzelfde is: het suikergehalte speelt geen rol. Een echte suikertaks zou naar het suikergehalte per product kijken (een "getrapte" heffing).

8. Geef een reden waarom een overheid ondanks alle goede bedoelingen ook belastinginkomsten als motief kan hebben bij een accijnsverhoging.

Een accijns levert de schatkist direct extra geld op, ongeacht of het gedrag verandert; dit kan (deels) een reden zijn naast het gezondheidsdoel, zeker als de heffing niet is afgestemd op het schadelijkheidsniveau van het product.

9. Leg uit waarom de accijns op een verslavend product hoger moet zijn dan bij een niet-verslavend product om hetzelfde effect te bereiken.

Bij verslavende producten is de vraag vaak inelastisch: verslaafde gebruikers blijven het product kopen ondanks prijsstijgingen. Om het gedrag echt te veranderen, moet de accijns dan relatief hoog zijn.

10. Wat is het verschil tussen een vast tarief per liter (zoals de huidige verbruiksbelasting) en een getrapte heffing (een echte suikertaks)?

Een vast tarief is voor elk product binnen de categorie hetzelfde, ongeacht suikergehalte. Een getrapte heffing varieert met het suikergehalte: hoe meer suiker, hoe hoger de heffing, wat een directere prikkel geeft om minder suiker te gebruiken.

11. (Verdieping) Wat is een 'inelastische vraag', en waarom is dit relevant voor accijnsbeleid op verslavende producten?

Een inelastische vraag betekent dat de gevraagde hoeveelheid weinig verandert bij een prijsstijging. Bij verslavende producten is de vraag van (verslaafde) volwassenen vaak inelastisch: een kleine accijnsverhoging heeft dan weinig effect. Jongeren reageren wel sterker op de prijs, dus een hogere accijns kan vooral helpen om te voorkomen dat zij beginnen.

12. Beoordeel: is een even hoge verbruiksbelasting op alle frisdranken (ongeacht suikergehalte) economisch gezien de beste manier om suikergebruik te verminderen?

Niet per se: een vast tarief beloont producenten niet voor het verlagen van het suikergehalte, terwijl een getrapte heffing (hoger tarief bij meer suiker) een directere prikkel geeft om gezondere varianten te maken. Het is dus een minder precies instrument dan een echte suikertaks.

13. Leg uit hoe een te lage accijns op een verslavend product tot voortdurend marktfalen kan blijven leiden.

Als de accijns niet hoog genoeg is om de "echte" maatschappelijke prijs (inclusief zorgkosten) te benaderen, blijft de winkelprijs te laag ten opzichte van de werkelijke kosten voor de samenleving; het marktfalen wordt dan slechts gedeeltelijk gecorrigeerd.

14. Vergelijk accijns met een verbod (zoals het smaakjesverbod): welk voordeel heeft accijns ten opzichte van een verbod?

Accijns laat mensen zelf kiezen: wie het product écht wil, kan het nog kopen (tegen een hogere, eerlijkere prijs), terwijl een verbod die keuze volledig wegneemt en makkelijker tot een zwarte markt kan leiden. Accijns is dus een minder ingrijpend instrument dat toch de prijsprikkel gebruikt.

Les 4.3

1. Wat is een subsidie?

Een subsidie is een geldbedrag dat de overheid geeft aan bedrijven, instellingen of burgers om bepaald gedrag of bepaalde producten te stimuleren, waardoor de prijs voor de gebruiker daalt.

2. Noem één voorbeeld van een subsidie uit deze les.

Bijvoorbeeld: een subsidie op een warmtepomp, of een vergoeding voor sportcontributie via het Jeugdfonds Sport & Cultuur (dat onder andere geld van gemeenten krijgt). Let op: de vrijstelling van belasting op mineraalwater is geen subsidie, maar werkt wel op een vergelijkbare manier.

3. Leg uit wat een 'positief extern effect' is.

Een positief extern effect is een voordeel voor de samenleving dat ontstaat door iemands keuze, zonder dat dit in de prijs zit. Bijvoorbeeld: gezonder eten leidt ook tot lagere zorgkosten voor de hele samenleving.

4. Wat is het effect van een subsidie op de prijs voor de gebruiker?

De prijs voor de gebruiker daalt, omdat de overheid een deel van de kosten voor haar rekening neemt.

5. Noem een voorbeeld van een positief extern effect van sporten.

Bijvoorbeeld: lagere zorgkosten voor de hele samenleving (die we samen via de zorgpremie betalen), of minder drukte op de weg als je naar de sportclub fietst. (Dat jij je zelf fitter voelt, is geen extern effect: dat voordeel heb je zelf.)

6. Leg uit waarom de overheid bij een positief extern effect juist wil stimuleren in plaats van straffen.

Omdat het gedrag op zich al goed is (voordelen voor gebruiker én samenleving), wil de overheid dat mensen er méér van doen; een subsidie maakt dat gedrag toegankelijker/goedkoper, in plaats van dat het ontmoedigd hoeft te worden.

7. Waarom is de vrijstelling van verbruiksbelasting op mineraalwater een voorbeeld van "wortel" naast de "stok" van hogere frisdrankbelasting?

Terwijl frisdrank duurder wordt gemaakt (stok: verbruiksbelasting), wordt water relatief goedkoper doordat er juist géén belasting op zit (wortel: een subsidie-achtig effect, al is het strikt genomen een belastingvrijstelling en geen subsidie). Beide sturen in dezelfde richting.

8. Waar komt het geld voor subsidies meestal vandaan?

Uit de algemene belastinginkomsten van de overheid (btw, loonbelasting, accijnzen enzovoort). In Nederland gaat al dat geld op één grote hoop, de rijksbegroting; geld uit de accijns op tabak is dus niet automatisch bestemd voor gezonde subsidies.

9. Geef een risico van een subsidieregeling die niet goed gericht is.

Als een subsidie te breed wordt ingezet (bijvoorbeeld voor mensen die het product toch al zouden kopen), kost dit de overheid geld zonder dat het extra gedrag oplevert: het instrument is dan minder effectief dan bedoeld.

10. Leg uit waarom een subsidie op sportcontributie de deelname aan sport kan verhogen.

Door de prijs van sporten te verlagen, wordt de drempel om te sporten kleiner, waardoor meer mensen (met name mensen met een kleiner budget) eerder kiezen om te gaan sporten.

11. Waarom kan het combineren van subsidie en accijns een sterker effect hebben dan het gebruik van maar één instrument?

Het ene instrument maakt het ongezonde alternatief duurder, het andere maakt het gezonde alternatief goedkoper. Samen verandert de prijsverhouding tussen beide opties sterker, wat de kans op gedragsverandering vergroot.

12. De overheid krijgt geld binnen via accijns en verbruiksbelasting. Noem één uitgave uit de begroting die met belastinggeld wordt betaald, en leg uit wie de begroting moet goedkeuren.

Bijvoorbeeld zorg, onderwijs, wegen of subsidies (zoals het Jeugdfonds Sport & Cultuur). Het parlement moet de begroting goedkeuren: eerst de Tweede Kamer, daarna de Eerste Kamer.

13. Sommige mensen vinden dat de opbrengst van de accijns op tabak en de belasting op frisdrank

helemaal naar gezondheid (bijv. sportsubsidies) moet gaan. Beoordeel dit voorstel.

Voor: dan gaat het geld terug naar het probleem ("de vervuiler betaalt") en is de belasting makkelijker uit te leggen. Tegen: in Nederland gaan belastingen naar de algemene begroting, zodat het parlement elk jaar zelf kan kiezen waar geld het hardst nodig is; vast "oormerken" maakt dat lastiger. Ook raakt de belasting mensen met weinig geld relatief hard. Een compleet antwoord weegt beide kanten.

14. Leg uit waarom subsidie en accijns vaak samen worden ingezet, in plaats van maar één van de twee.

Accijns maakt het ongezonde alternatief duurder, subsidie maakt het gezonde alternatief goedkoper: samen verandert de prijsverhouding tussen beide opties het sterkst, waardoor de kans groter is dat mensen daadwerkelijk overstappen.

15. Bedenk een situatie waarin een subsidie averechts kan werken (het tegenovergestelde effect heeft van wat bedoeld was).

Bijvoorbeeld: een subsidie op elektrische fietsen kan er (deels) toe leiden dat mensen die eerst gewoon fietsten, overstappen op de e-bike, waardoor het beoogde extra beweging-effect kleiner uitvalt dan verwacht.

Les 4.4

1. Wat betekent 'betutteling' in de context van overheidsbeleid?

Betutteling is het verwijt dat de overheid zich te veel bemoeit met persoonlijke keuzes van burgers, ook als die keuzes vooral henzelf raken.

2. Hield het smaakjesverbod op vapes stand bij de rechter?

Ja. Op 6 november 2024 oordeelde de rechtbank Den Haag in een zaak van een tabaksfabrikant tegen de Staat dat het verbod mocht: de schadelijkheid en de aantrekkingskracht van zoete smaken op jongeren rechtvaardigen de maatregel.

3. Noem één argument vóór en één argument tegen het smaakjesverbod.

Vóór: het beschermt jongeren met nog ontwikkelende hersenen tegen verslaving. Tegen: het raakt ook volwassenen in hun eigen keuzevrijheid en kan een zwarte markt stimuleren.

4. Noem een instrument dat de overheid kan gebruiken om gedrag rond vapes en energiedrank te beïnvloeden.

Bijvoorbeeld: een verbod, een accijns, een subsidie op alternatieven, of voorlichting.

5. Noem de drie machten van de machtenscheiding en geef bij elke macht aan wie dat bij het smaakjesverbod was.

Wetgevende macht: regering en parlement (Tweede en Eerste Kamer) maakten de Tabaks- en rookwarenwet. Uitvoerende macht: de NVWA controleert winkels en geeft boetes. Rechterlijke macht: de rechtbank Den Haag oordeelde dat het verbod mocht.

6. Leg uit waarom je uit de tabel in deze les niet zomaar kunt concluderen dat het smaakjesverbod werkt (of niet werkt).

In dezelfde periode veranderden er meerdere regels tegelijk (online verkoopverbod, verbod in supermarkten), en ook andere dingen (trends, prijzen) kunnen meespelen. Bovendien meet de tabel alleen óf jongeren vapen, niet welke smaak ze gebruiken of hoe ze eraan komen. Een verandering in de cijfers bewijst dus niet dat het verbod de oorzaak is.

7. Waarom is het onderscheid tussen minderjarigen en volwassenen relevant in het betuttelingsdebat?

Argumenten voor bescherming (onvolwassen risicobesef, kwetsbare hersenontwikkeling) gelden sterker voor minderjarigen dan voor volwassenen, die vaker het argument van keuzevrijheid gebruiken.

8. Geef een economisch argument (dus niet alleen "het is slecht voor je") vóór overheidsingrijpen bij

vapes en energiedrank.

Marktfalen door negatieve externe effecten: zonder ingrijpen draagt de samenleving kosten (zorgkosten die we via de zorgpremie samen betalen, damp die anderen inademen, afval van wegwerpvapes) die niet in de winkelprijs zitten, wat tot overconsumptie leidt vanuit maatschappelijk perspectief.

9. Geef een economisch argument tégen (te veel) overheidsingrijpen.

Overheidsfalen: ingrijpen kan duur zijn, moeilijk te handhaven, een zwarte markt creëren, of mensen met een laag inkomen relatief harder raken dan bedoeld, waardoor het middel erger kan zijn dan de kwaal.

10. Leg uit waarom een verbod niet altijd het gewenste effect heeft, ondanks goede bedoelingen.

Mensen kunnen het verbod omzeilen (bijvoorbeeld via een zwarte markt of het buitenland), waardoor het werkelijke gebruik nauwelijks daalt, ook al lijkt het probleem op papier opgelost.

11. Waarom is het belangrijk dat de rechter onafhankelijk is van de regering? Gebruik het voorbeeld van de tabaksfabrikant.

Omdat de rechter dan eerlijk kan beoordelen of de overheid zich zelf aan de regels houdt. De tabaksfabrikant kon het smaakjesverbod laten toetsen; als de rechter onder de regering zou vallen, zou die toetsing niets waard zijn.

12. Beoordeel of het smaakjesverbod, op basis van de cijfers in deze les, een geslaagde maatregel is. Onderbouw met minstens twee argumenten.

Een compleet antwoord weegt beide kanten. Voor succes: bij 18- tot 25-jarigen daalde het vapen van 13,0% (2023) naar 8,6% (2024). Tegen: bij 12- tot 18-jarigen steeg het nog van 6,1% naar 7,6% (niet significant), terwijl juist zij beschermd moesten worden. Daarnaast noemt een sterk antwoord dat de tabel geen oorzaak bewijst, omdat er meer maatregelen tegelijk kwamen.

13. Leg uit hoe een combinatie van accijns, subsidie en verbod effectiever kan zijn dan één los instrument.

Elk instrument pakt een ander deel van het probleem aan: een verbod verlaagt de beschikbaarheid, accijns verlaagt de aantrekkelijkheid via de prijs, en subsidie maakt het alternatief aantrekkelijker; samen verkleinen ze de kans dat mensen simpelweg overstappen naar een omweg.

14. Formuleer je eigen, onderbouwde mening: waar ligt volgens jou de grens tussen bescherming en betutteling bij dit thema?

Er is geen vast "juist" antwoord; een sterk antwoord onderbouwt de eigen grens met economische begrippen (extern effect, marktfalen) én met een afweging tussen keuzevrijheid en bescherming, bijvoorbeeld door onderscheid te maken tussen minderjarigen en volwassenen.

15. Is de uitspraak van deze winkeleigenaar een feit of een mening? Leg uit.

Een mening: dat de overheid zich "niet mee zou moeten bemoeien" en dat dit "betutteling" is, zijn persoonlijke opvattingen — geen controleerbare, bewijsbare feiten.

16. Vergelijk deze reactie van de kinderarts met die van de winkeleigenaar (vorige vraag). Leg uit waarom het voor een goed onderbouwd standpunt over dit overheidsbeleid belangrijk is om beide meningen te kennen.

De winkeleigenaar en de kinderarts hebben allebei een ander perspectief en belang: de winkeleigenaar denkt aan omzet en persoonlijke vrijheid, de kinderarts aan de gezondheid van jongeren. Let op: de kinderarts doet ook een bewering die je kunt controleren ("een verbod kan het aantal jonge gebruikers terugdringen"); daarvoor kun je naar cijfers kijken, zoals de tabel in deze les. Als je maar één van de twee kent, mis je een deel van de afweging tussen vrijheid en bescherming.

17. (Verdieping) Wat is een rechtsstaat? Gebruik het voorbeeld van het smaakjesverbod.

In een rechtsstaat moet ook de overheid zich aan de wet houden, en kun je een besluit van de overheid laten controleren door een rechter. Een tabaksfabrikant stapte naar de rechter tegen het smaakjesverbod; de rechter besliste in november 2024 dat het verbod mocht.